

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

ТКАЧУК АНДРІЙ ПАВЛОВИЧ

УДК 94(477) «1991/2018»

**ЗБРОЙНІ СИЛИ ЯК ФАКТОР
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1991 – 2018 рр.)**

20.02.22 – військова історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Науковий консультант: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Соляр Ігор Ярославович,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, директор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Марчук Василь Васильович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри політичних
інститутів та процесів;

доктор історичних наук, доцент
Фурман Ігор Іванович,
Національний університет
оборони України імені Івана Черняхівського,
начальник кафедри історії
війн і воєнного мистецтва;

доктор історичних наук, доцент
Чура Василь Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри
режисури та хореографії.

Захист відбудеться 4.09.2020 р. о 15:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.852.19 в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 14.07.2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

О.І. Муравський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українське державотворення та військово-будівництво як складова цього процесу пройшли довгий і складний історико-конституційний шлях свого становлення. Основою військової національної безпеки нашої держави були й залишаються Збройні Сили України, головним завданням яких визначено захист і відстоювання національних інтересів держави у геополітичному просторі. Боездатна та високопрофесійна армія стала одним із вирішальних чинників збереження української незалежності в умовах російської агресії проти України. В умовах політичних пертурбацій саме армії, як свідчать результати соціологічних досліджень, найбільше довіряє українське суспільство.

Ключову роль у процесах розбудови / занепаду української армії відігравали ті політичні сили, що формували її політичну систему, прямо чи опосередковано впливали на її політику через діяльність у вищому законодавчому органі держави – Верховній Раді України. Українському політикуму упродовж 1990-х років належало бути залученим до вирішення низки військово-політичних завдань, які перетворились на один із ключових чинників європейської та світової безпеки. Наймасштабнішою акцією цього часу став процес ядерного роззброєння України, що мав загальноцивілізаційне значення. До не менш помітних явищ регіонального масштабу, ініційованих Україною, належить і скорочення чисельності армії, ліквідація надмірних запасів озброєнь та військової техніки, розташованих на її території, розподіл Чорноморського флоту Радянського Союзу. Крім того, український політикум був змушений вирішувати складні питання відносин із сусідніми державами, адже, будучи простором розгортання військово-інтеграційних процесів, пов'язаних із розширенням блоку НАТО на Схід, позиція України часто викликала незадоволення і навіть погрози з боку Російської Федерації.

Гостра потреба Української держави у збереженні своєї територіальної цілісності та військово-політичного реагування на виклики та загрози з боку Російської Федерації обумовлює особливу актуальність дослідження проблематики взаємодії політичного (політичні партії) та військового (збройні сили) компонентів. До того ж, дотичність України до системи регіональних і глобальних військово-політичних процесів, унікальність її географічного розміщення, перетворення України на визначальний чинник східноєвропейської стабільності вказують на необхідність ретельного вивчення позиції українських політичних сил щодо військового будівництва держави.

У сучасних умовах глобальних трансформацій Україні, за прикладом провідних держав світу, необхідно звертати увагу не лише на підтримку достатніх оборонних можливостей, але й на чітко виражене якісне оновлення їхніх складових, взаємодію політичної еліти з процесами розвитку військової могутності. Подальше підвищення можливостей всіх силових компонентів системи національної безпеки України стимулюватиме військово-політичні процеси в нашій державі у напрямі посилення обороноздатності та поліпшення взаємодії держави та суспільства у військовій сфері. Відтак підвищена увага до комплексу військових проблем, їх наполегливе

практичне намагання надати національним збройним силам риси організаційної та технологічної досконалості стане новою реальністю світового та локального політичного процесу, в якому Україна повинна посісти гідне місце.

Російська загроза, що має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України визначають необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, формують об'єктивну потребу в зміцненні та вдосконаленні українського війська, модернізації її Збройних Сил та їх перетворення на ефективний інструмент захисту державного суверенітету. Зважаючи на це, системне дослідження сутності, змісту, механізмів формування, умов та особливостей впливу українських політичних партій та рухів на розвиток ЗС України та їхнє місце в системі національної безпеки як її невід'ємної структурно-функціональної частини обумовлюють необхідність наукового осмислення процесу силового забезпечення державотворчих рішень, продемонстрованих Україною з моменту відновлення своєї незалежності у серпні 1991 р.

Наукова проблема дослідження полягає в теоретичному аналізі діяльності політичних партій у сфері національної безпеки України, узагальненні досвіду та розробці пропозицій щодо підвищення обороноздатності Української держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках науково-дослідних тем науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного «Висвітлення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на Сході України в історичних документах та матеріалах». Номер державної реєстрації 0119U002271 та «Обґрунтування рекомендацій щодо впровадження національних військово-історичних традицій Збройних Сил України з урахуванням досвіду східноєвропейських країн». Номер державної реєстрації 0119U002266.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у всебічному аналізі загальних закономірностей, тенденцій, особливостей процесу формування військової могутності України впродовж 1991 – 2018 рр. у візії політичних партій.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

- охарактеризувати специфіку діяльності української державно-політичної еліти щодо проблем розвитку ЗС України, їхнього значення для системи обороноздатності нашої держави;

- визначити та систематизувати основні теоретико-методологічні підходи до проблематики взаємодії політичної та військової сфер;

- показати сутність та логіку зв'язку ключових категоріальних визначень політико-військового співробітництва в Україні;

- аргументувати необхідність розвитку подальших досліджень із вивчення місця української політичної еліти у розвитку Збройних Сил України, та військової безпеки зокрема;

- окреслити соціально-психологічні механізми усвідомлення проблематики взаємодії суспільства та політичної влади у формуванні держави демократичного типу;

- визначити ефективність діяльності державних механізмів формування військової могутності України;
- висвітлити природу військової політики сучасної держави з опорою на синергетичну методологію;
- деталізувати специфіку взаємодії України і Російської Федерації, а також України і НАТО у контексті формування, розбудови та реформування ЗС України;
- показати динаміку взаємозв'язку впливу політичних сил на розвиток Воєнної організації держави, зважаючи на геополітичні виклики, що супроводжували українську незалежність;
- на конкретних прикладах продемонструвати негативний і позитивний вплив політичних партій на процес розвитку та трансформації українського війська в системі забезпечення обороноздатності України.

Об'єкт дослідження – політичні партії та рухи, які діяли в Україні впродовж 1991 – 2018 рр.

Предмет дослідження – діяльність українських політичних партій щодо Збройних Сил України та проблеми забезпечення національної безпеки.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1991 – 2018 рр. Нижня межа роботи визначена з початком діяльності відновленої Української держави, з розбудовою її Збройних Сил та політичної системи. Верхня межа роботи – 2018 р. – сучасність, визначена станом внутрішньополітичних процесів в Україні, геополітичною ситуацією на міжнародній арені та початковим етапом реалізації переосмислених підходів до розбудови Воєнної організації держави, зміною геополітичних пріоритетів та переліком стратегічних партнерів нашої держави.

Методи дослідження. У дисертації використані загальні методи дослідження політичних об'єктів (соціологічний, онтологічний, нормативний, структурно-функціональний, системний, інституційний, соціально-психологічний, діяльнісний, порівняльний, історичний підходи), загальнологічні методи (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування і конкретизація, поєднання історичного та логічного аналізу, прогнозування розвитку політичних інститутів та процесів як системних утворень), а також методи емпіричних досліджень (використання статистичних даних, аналіз документів, спостереження за учасниками відповідних військово-політичних акцій та інтерв'ю з ними тощо). З метою більш повного висвітлення нелінійного та суперечливого характеру розвитку політичного процесу в Україні (зокрема процесу формування та зміцнення її військової та безпекової сфер) автором використано синергетичну методологію.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному аналізі сутності, змісту, механізмів формування та напрямів практичної реалізації розбудови ЗС України як складного соціально-політичного утворення, яке, у прямій або опосередкованій формі поширюючись на значну кількість суспільних та державних процесів, визначає характер адаптації України до військово-силових реалій сучасної геополітики. На його основі визначено напрями удосконалення взаємодії політичних сил у процесі функціонування українського війська як надійної складової національної безпеки.

У дисертації *уперше*:

- розкрито участь та роль українських політичних партій і рухів у становленні та розбудові ЗС України;
- здійснено порівняльний аналіз діяльності політичних партій різного політичного спектра щодо місця армії у сфері забезпечення державної безпеки;
- досліджено ідеологічні протиріччя і внутрішньопартійну полеміку в українському політикумі, представленому в парламенті, щодо місця та діяльності ЗС України в системі національної безпеки;

уточнено:

- підходи щодо розуміння змісту і структури діяльності українських політичних партій у процесі будівництва та реформування української армії;
- розуміння політико-ідеологічних аспектів структурної побудови розвитку ЗС України та місця у цих процесах політичних партій;
- механізми дослідження впливу процесів модернізації суспільства на руйнування усталених ідеологем та зміну політичної ідеології;

набули подальшого розвитку:

- проблеми діяльності та ідеології українських політичних партій щодо військового будівництва держави у новітній період (1991 – 2018 рр.);
- вивчення впливу військово-політичного будівництва на становлення України як самостійної держави на міжнародній арені;
- питання взаємозв'язку держави та міжнародних політичних інституцій в умовах військового будівництва в Україні.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можуть бути використані у теорії та практиці розбудови Збройних Сил України, при підготовці узагальнювальних наукових праць з новітньої історії України, навчальних посібників і підручників. Фактичний матеріал, узагальнення та висновки дисертаційного дослідження використовуються під час наукових досліджень воєнно-історичним відділом Воєнно-наукового управління ГШ, воєнно-науковою групою Командування ССО ЗС України та під час вивчення навчальної дисципліни «Історія війн і воєнного мистецтва» у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертаційній роботі наукові положення, рекомендації, висновки належать особисто автору та його науковим напрацюванням. Дослідження є самостійною науковою працею, в якій представлено аналіз загальних закономірностей, тенденцій, особливостей процесу формування військової могутності України впродовж 1991 – 2018 рр. у візії політичних партій.

Апробація результатів дисертації. Висновки та основні положення дисертації викладено автором у монографії, вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях, апробовано у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових форумах: Всеукраїнська наукова конференція «Великий терор і масові репресії в Україні (1920 – 1950 рр.)» (Львів, 2018); Міжнародна наукова конференція «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі,

тенденції, перспективи (2014 – 2018 рр.)» (Львів, 2018); Міжнародна наукова конференція «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (Дніпро, 2019); Міжнародна наукова конференція «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття» (Львів, 2019); Міжнародна наукова конференція «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (Харків, 2019); ІХ Всеукраїнська наукова конференція «Соборність як фундаментальна складова ідеології українського націоналізму» (Івано-Франківськ, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки та сучасність: актуальні питання» (Запоріжжя, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні наслідки участі постсоціалістичних країн у процесах європейської інтеграції» (Черкаси, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми освіти і науки: теорія та практика» (Харків, 2020); Міжнародна науково-практична конференція «Priority directions of science development» (Львів, 2020); Міжнародна науково-практична конференція «Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (Львів, 2020); Міжнародна наукова конференція «Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки» (Львів, 2020).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладено у 28 публікаціях, зокрема в індивідуальній монографії, колективній монографії, статтях у зарубіжних періодичних виданнях, публікаціях у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України.

Структуру дисертації обумовлено проблемним принципом залежно від основної мети дослідження. Робота складається із вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (1020 позицій). Загальний обсяг дисертації – 460 с., із них 369 с. основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито сутність і стан наукової проблеми, обґрунтовано її актуальність, визначено об'єкт і предмет дисертації, її методологічні засади, встановлено зв'язок дослідження з науковими програмами, сформульовано мету і завдання роботи, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, а також особистий внесок здобувача в розв'язання наукової проблеми, вказано на апробацію висновків дисертації та кількість наукових публікацій, у яких викладені результати дослідження.

У **розділі 1. «Історіографія та джерельна база дослідження»** із застосуванням історико-порівняльного методу дослідження здійснено аналіз основних етапів розвитку наукової думки за тематикою дисертації, висвітлюється джерельна база, використана автором.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** охарактеризовано наукові праці, дотичні із предметом дослідження.

Процес становлення та розбудови ЗС України як важливої складової системи національної безпеки України у діяльності українських партій та рухів пов'язаний із

широким спектром політичних, економічних, соціокультурних та національних проблем, дослідженням яких займалися фахівці з історії, політології, права та інших наукових дисциплін. Посилена увага науковців до історії будівництва української армії висвітлена у значній кількості публікацій, серед яких – монографії, дисертації, наукові статті, публікації в ЗМІ. Їх авторами були не тільки науковці, але й безпосередні учасники політичних процесів, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з розбудовою системи національної безпеки України, зокрема зі створенням ЗС України. Водночас в українській історіографії сьогодні практично відсутні комплексні історичні дослідження, присвячені вивченню ролі політичних партій у процесах створення, реформування та розвитку ЗС України як чинника системи національної безпеки.

Історіографію проблеми поділяємо на декілька тематичних блоків: 1. Узагальнювальні праці, які відображають процеси становлення багатопартійності в Україні та розбудови Збройних Сил України в історичній ретроспективі. 2. Наукові студії, автори яких розглядають тенденції, особливості реформування Збройних Сил України у контексті українського державотворення. 3. Дослідження, спрямовані на аналіз трансформації партійної системи, зокрема партійної еліти України. 4. Монографії, розвідки, присвячені національній безпеці України, висвітленню ролі політичних партій, недержавних організацій у процесі зміцнення обороноздатності держави. 5. Дослідження, в яких розглянуто політико-правові, військові аспекти євроатлантичної інтеграції України, вплив політики багатовекторності та міжнародних інституцій на розбудову Збройних Сил України.

До *першої групи* віднесено узагальнювальні праці, які відображають процес становлення багатопартійності в Україні, висвітлюють процес розбудови Збройних Сил України в історичній ретроспективі. Однією з перших спроб розгляду процесу будівництва ЗС України крізь призму ставлення вітчизняного політикуму до проблеми формування армії стала монографія «Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми» (ред. Л. Сохань, Л. Бурлачук) (Київ, 1994) та колективна робота «Історія українського війська, 1917 – 1995» (ред. Я. Дашкевич) (Львів, 1996). У цей же період побачила світ монографія Б. Якимовича «Збройні сили України. Нарис історії» (Львів, 1996), в якій показано передумови створення ЗС України, органічно пов'язано становлення української армії з динамічними процесами відновлення української державності. Воєнній політиці України присвячена робота В. Мунтяна, зокрема питання формування воєнної політики розглянуто в його дослідженні «Пріоритети воєнно-технічної політики України і основні напрями її реалізації» (Дніпро, 1997).

Фундаментальною за своїм тематичним охопленням є праця А. Папкіяна «Збройні сили України двадцятого століття» (Львів, 1999). Використання в роботі великої кількості архівних матеріалів дозволило досліднику науково обгрунтовано спростувати деякі усталені стереотипи щодо історії Збройних Сил. М. Кирієнко у дослідженні «Економічні проблеми будівництва Збройних Сил України на сучасному етапі» (Київ, 1999) показав структуру та напрями реформування вітчизняного

оборонного комплексу, зазначав важливість матеріально-технічної бази ЗС України для виконання військовослужбовцями покладених на них обов'язків. Значне місце в роботі відведено перспективам військово-економічного співробітництва України з арміями СНД і країн Європи, ООН. Значне зацікавлення у контексті досліджуваних подій викликає робота «Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, портрети» (ред. О. Кузьмук) (Київ, 2001).

Намагаючись розглянути широкий спектр проблем, пов'язаних із функціонуванням ЗС України, науковці спробували з'ясувати відповідність стратегії та концепції розбудови української армії дійсному стану національної безпеки, аналізували нормативно-правове підґрунтя системи національної безпеки. Розглядаючи ці питання, дослідники так чи інакше порушували проблему участі вітчизняного політикуму у системі забезпечення національної безпеки, ролі українських політичних партій і громадських організацій у виробленні зовнішньо- та внутрішньополітичних механізмів відстоювання державних інтересів (В. Бегма, В. Бринцев, О. Гончаренко, С. Полторак, П. Скиба, А. Шевцов, В. Чорний та ін.).

Історіографію першої групи формують також наукові дослідження, що стосуються перебігу суспільно-політичних трансформацій у незалежній Україні (В. Боровик, Б. Гдичинський, Г. Касьянов, В. Литвин, С. Телешун тощо). У цих наукових студіях історія становлення та розвитку ЗС України показана крізь призму як діяльності окремих новітніх українських партій, так і загалом суспільно-політичних процесів. Історики зазначають, що Революція на граніті (1990), Помаранчева революція (2004) та Революція Гідності (2014) надавали потужні імпульси для розбудови держави.

Чимало узагальнювальних праць присвячено проблемі становлення багато-партійності в Україні. О. Гарань у дослідженнях «Від створення руху до багато-партійності» (Київ, 1992), «Убити дракона. З історії руху та нових партій України» (Київ, 1993) одним із перших в українській історіографії простежив процес створення Народного Руху України та його діяльність в умовах демократичних перетворень у 1990 – 1991 рр. Чималий внесок у дослідження діяльності політичних партій України в контексті державотворчих процесів зробили С. Адамович, В. Базів, Є. Базовкін, А. Білоус, В. Кремінь, М. Томенко та ін., а також експерти Центру Разумкова, які провели дослідження процесу формування партійної системи України у 1990 – 2017 рр., виокремили його основні етапи, чинники і тенденції.

Значно більший інтерес викликають наукові студії, присвячені ЗС України, у контексті українського державотворення (*друга група*). Передусім зазначимо значний внесок у дослідження процесу будівництва української армії одного із засновників Спілки офіцерів України (СОУ) В. Лазоркіна. У численних науково-публіцистичних працях очевидець і безпосередній учасник будівництва ЗС України, щоправда, з певною упередженістю, наводить низку невідомих широкому загалу подробиць розмов та кулуарних домовленостей щодо процесу формування ЗС України та функціонування СОУ. Окремі дослідження, які відображають роль СОУ у процесі формування ЗС України, опублікували також М. Василькевич, В. Мартиросян, А. Русначенко та ін.

Окремі аспекти військового будівництва на сучасному етапі українського державотворення розглянуті у дослідженнях В. Смолянюка. Проблеми функціонування державного механізму регулювання соціальних відносин між державою та військовослужбовцями служби за контрактом всебічно досліджені Т. Глушковою. Можливість переходу української армії до організації на професійних засадах вивчав також М. Требін. Процес реформування законодавства України, що стосувався діяльності ЗС України, розглянуто у працях О. Бандурка, Ю. Битяка, Ю. Кінаша, С. Полякова, М. Шульги та ін. Епізодично реформування ЗС України у контексті українського державотворення торкалися у свої дослідженнях В. Білошицький, П. Круть, О. Литвиненко, А. Павленко, С. Пирожков, Л. Поляков, М. Розумний, А. Семенченко, О. Феденко, І. Храбан, М. Цюрупа, В. Шамрай тощо.

Начальник ГШ ЗС України (1998 – 2001), Міністр оборони (2001 – 2003) В. Шкідченко звертав увагу на здобутки та перспективи реформування ЗС України із запозиченням передового досвіду європейських держав. Надзвичайно інформативні дані для розуміння ставлення українського суспільства до процесів державотворення та будівництва Збройних Сил України містяться у дослідженнях Є. Головахи, А. Зоткіна, А. Круглашова, В. Небоженка, Н. Паніної, О. Покотило, В. Середи, Г. Темка, Л. Шангіної, С. Щудло, Ю. Якименка та ін.

Різноманітною за тематичним спрямуванням є *третья група праць* (дослідження, спрямовані на аналіз трансформації партійної системи, зокрема партійної еліти України). Українські науковці ретельно відстежували зростання ролі політичних партій у процесах формування держави та її демократичного устрою, боротьбу між пропонованими візіями майбутнього суспільно-політичного розвитку держави, які представляли українським громадянам партії та рухи. Дослідження процесу становлення українських політичних партій у період формування незалежної Української держави започатковано в наукових публікаціях С. Адамовича, А. Білоуса, О. Гараня, О. Майбороди, Ю. Шведа. Значну увагу проблемі творення демократичного громадянського суспільства і діяльності українських політичних партій в умовах здобуття Україною незалежності приділили М. Кириченко, Т. Кузьо, С. Назаренко, О. Соскін, Ф. Рудич.

Чимало праць присвячені аналізу діяльності окремих політичних партій (Українська республіканська партія, Соціалістична партія України, Українська національна асамблея – Українська народна самооборона та ін.) та громадсько-політичних організацій (Організація українських націоналістів). Давав характеристику «партії влади» в Україні у своїх дослідженнях М. Рябчук. Передвиборну стратегію українських політичних партій напередодні виборів 1998 р. детально проаналізували О. Кривошеєнко, В. Кулик, О. Голобуцький. Довідкову інформацію про сучасні українські політичні партії (як діючі, так і ті, що вже припинили своє існування) містить довідник, підготовлений фахівцями ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса.

На особливу увагу заслуговує розвідка А. Гриценка «Проблеми воєнної політики у програмах політичних партій» (Київ, 2002), в якій науковець проаналізував воєнні аспекти програмних документів політичних партій, які брали участь у

парламентських виборах 2002 р. Дослідником виокремлено та згруповано пріоритети та заплановані заходи у сфері воєнної безпеки, які мали намір реалізовувати певні політичні сили у випадку потрапляння до парламенту. На основі цих даних автор здійснив прогноз можливих законодавчих ініціатив майбутнього парламенту у сфері розбудови Воєнної організації держави та військового будівництва.

Четверту групу наукових студій становлять монографії, розвідки, присвячені національній безпеці України, висвітленню ролі політичних партій, недержавних організацій у процесі зміцнення обороноздатності держави. Насамперед зауважимо, що значний внесок у дослідження процесу розбудови української армії як компонента Воєнної організації держави в системі національної безпеки України зробив В. Горбулін (один із авторів Концепції національної безпеки і оборони України, Державної програми будівництва і розвитку ЗС України, а також інших важливих документів стратегії будівництва та розвитку держави).

Важливе місце в дослідженні ролі вітчизняних політичних партій у процесі розбудови ЗС України посідають наукові студії А. Гриценка, який також долучився до розробки концепцій військової реформи в Україні. Чимало його розвідок та присвячено широкому спектра питань державного будівництва: від позиціонування політичних партій на виборах, питань розбудови громадянського суспільства до проблем національної безпеки України в умовах реформування її армії та глобальних викликів сучасності. Неможливо також оминути увагою науковий доробок Міністра оборони України (1996–2001, 2004–2005) О. Кузьмука.

Історичні аспекти процесу підготовки та ухвалення Концепції національної безпеки та Воєнної доктрини України розглядав Л. Артюшин. У монографії «Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення» (Київ, 2002) В. Богданович запропонував низку критеріїв для здійснення оцінки стану національної оборони, військово-політичної ситуації, стану забезпечення національної безпеки. Крім цього, автор запропонував розширити систему показників, за допомогою яких визначається рівень загрози для національної безпеки держави. У колективній монографії науковців Інституту проблем національної безпеки «Оборонна політика України на початку ХХІ століття» (Кив, 2009) розглянуто мету воєнної безпеки держави та їх пріоритетність, роль Воєнної організації держави у системі національної безпеки та оборони.

Серед вітчизняних науковців, які зробили значний внесок у дослідження процесу будівництва системи національної безпеки України та розбудови її ЗС України, варто виокремити В. Абрамова, В. Антонова, Л. Артюшина, О. Бодрука, С. Борисовича, О. Власюка, В. Головка, М. Єрошенка, О. Затинайка, Ю. Лавриненка, В. Ліпкана, О. Корнієвського, А. Кузьменка, А. Кураса, Б. Парахонського, Г. Ситника, В. Смолянюка, С. Пирожкова, М. Требіна та ін. Ці вчені розробляли понятійний апарат, теоретико-методологічні засади та ефективні шляхи захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави. В. Ліпкан, зокрема, став одним із засновників навчальної дисципліни – націобезпекознавства, а також автором проектів доктрини та Закону України про недержавне забезпечення національної безпеки України.

Взаємозв'язок між соціальним розвитком держави та її національною безпекою і станом боєздатності армії простежували у своїх дослідженнях В. Баранівський, В. Білоус, В. Богайчук, Г. Костенко, Л. Кривизюк, О. Маначинський, О. Панфілов, Г. Почепцов, П. Скиба, В. Солдатенко, П. Ткачук, А. Харук, В. Чумак, О. Щурко, О. Яцино та ін. Науковці наголошували на важливості державних і недержавних структур у розробці та імплементації складових системи національної безпеки України. Усі без винятку дослідники погоджуються з тим, що саме політичні партії відображали основні запити суспільства щодо майбутнього розвитку країни в цілому та її силового блоку зокрема.

З-поміж досліджень українських учених цієї тематичної ніші варто виокремити наукові студії Б. Левика, який здійснив критично-порівняльний аналіз партійних програм, що стосувалися питань забезпечення національної безпеки і оборони України. На основі зібраних даних дослідник стверджує, що у 1992–2009 рр. в українському політикумі не існувало єдиного стратегічного підходу до забезпечення національної безпеки, а також не було визначено чітких шляхів їх ефективної реалізації. Науковець зазначав можливість зменшення рівня загроз для національної безпеки за умови консолідації політичної еліти, суспільства, стабілізації внутрішньополітичної ситуації, ефективної реалізації стратегічно узгодженого зовнішньополітичного курсу та консолідації нації.

П'ята група (дослідження, в яких розглянуто політико-правові, військові аспекти євроатлантичної інтеграції України, вплив політики багатовекторності та міжнародних інституцій на розбудову Збройних Сил України) стосується зовнішньополітичних аспектів досліджуваної теми. Серед наукових напрацювань цієї тематичної ніші зацікавлення викликають публікації, що стосуються діяльності ЗС України поза межами України (дослідження Г. Перепелиці, А. Соболева, А. Войціховського, І. Кабаненка, В. Радецького, І. Поліщука, О. Губаренка, В. Нікітюка, А. Мирончука, В. Венгера, А. Панюка, О. Пулима, О. Луника, О. Коня, В. Хижняка, І. Храбана, В. Шкіченка та ін.).

Участь ЗС України в міжнародних миротворчих операціях у 1992 – 1996 рр. проаналізована, зокрема, у дослідженнях І. Поліщука. Схожою проблематикою відзначаються наукові студії В. Венгера, який намагався показати роль української армії в підтримці миру на Європейському континенті. Нормативно-правову базу миротворчої діяльності ЗС України досліджував А. Панюк. Позитивні та негативні сторони вступу до Альянсу окреслював у своїх статтях В. Радецький. Він також наголошував на необхідності формування європейської системи безпеки із залученням до цього процесу України. Цікавими з точки зору дослідження суспільно-політичних особливостей ухвалення рішень про відправлення українських миротворців за кордон стали праці О. Губаренка.

Зовнішньополітичні чинники вибору стратегічного курсу України в епоху глобалізації розглядали фахівці Національного науково-дослідного центру оборонних технологій і воєнної безпеки України. Науковці порушили таку важливу проблему, як вплив політичної реформи на дієвість державного управління, безпеки, монополізації військових сил і засобів використання їх не за призначенням, пріоритетів

інтегрування держави у світовий науково-технічний простір. Дослідники переконували, що всі перелічені чинники створювали сучасний образ ЗС України та впливали на формування сучасного геополітичного простору та стратегію національної воєнної безпеки України.

Науковці філіалу НІСД у м. Дніпрі (колишній Дніпропетровськ) також підготували низку монографій, де провели ґрунтовний аналіз проблем військового будівництва в Україні в контексті глибокої трансформації НАТО, проаналізували систему планування співробітництва з НАТО, яка реалізувалася в рамках програми «Партнерство заради миру» (ПМЗ), Особливого партнерства між Україною і НАТО та Плану дій (ПД) Україна – НАТО. Детально продемонстровано досвід країн другої «хвилі» розширення Альянсу у вирішенні проблемних питань оборони та військових реформ, охарактеризовано також еволюцію відносин України з НАТО і позитивні наслідки співпраці у сфері безпеки і оборони з урахуванням міжнародного досвіду. Фахівці НІСД також надавали пропозиції щодо оновлення Воєнної доктрини України і реалізації євроатлантичного курсу нашої держави. Водночас у дослідженні була відсутня оцінка реалізації конкретних програм взаємодії ЗС України зі структурами Альянсу та державами – членами цієї організації.

Окремі питання системи державного управління процесами формування та реалізації оборонної політики розглянули у своїй праці фахівці Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Вони проаналізували чинні закони, нормативно-правові акти, які стосуються оборонної галузі, висвітили основні положення проекту Концепції системи державного управління оборонною політикою країни. У монографії О. Дергачова, В. Корендовича, С. Мітряєвої, Г. Муляра «Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства» (Київ, 2004) досліджено основні проблеми формування та реалізації курсу на євроатлантичну інтеграцію України.

Отже, рівень дослідження впливу політичних партій на процес розбудови ЗС України залишається недостатньо розкритим, а наукові праці методологічно не об'єднані, без цілісної наукової теорії. Категорії, закономірності, принципи, методи, концепції, моделі, системи, класифікація ролі політичних партій у сфері будівництва реформування армії практично не розроблені, а самі науковці зосереджують увагу переважно на окремих проблемах. Отже, впевнено можна констатувати, що вплив політичних партій на процес будівництва ЗС України наразі ще не став предметом всебічного науково-практичного вивчення, що дає підстави говорити про дефіцит системних досліджень ролі Збройних Сил України як чинника забезпечення національної безпеки України у діяльності політичних партій. Це, в свою чергу, нерідко призводить до кон'юнктурних міркувань і рекомендацій у центрах прийняття політичних, нормативно-правових, соціально-економічних рішень і організаційних заходів, пов'язаних зі створенням по суті нових Збройних Сил сучасної України.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» визначено особливості інформаційного потенціалу джерел теми.

Всебічне дослідження історії Збройних Сил України як чинника національної безпеки у діяльності українських політичних партій не можливе без використання джерел, основу яких складають: 1. Документи центральних органів влади: законодавчі акти Верховної Ради України (закони, постанови, розпорядження, стенограми, концепції, доктрини, стратегії), укази Президента України; постанови, розпорядження КМУ, міністерств, відомств; розпорядження Ради національної безпеки і оборони України (РНБО); міждержавні, міжурядові та міжвідомчі угоди, договори, меморандуми, конвенції, комюніке, декларації; діловодна документація (дипломатичне листування, стенограми прес-конференцій, матеріали брифінгів, документи особового походження, інструктивні і циркулярні листи, звіти, протокольні матеріали, інформаційні прес-релізи). 2. Документи українських політичних партій: політичні програми; передвиборчі програми; ухвали з'їздів, рішення пленумів; діловодна документація (протоколи, листування, інструкції тощо). 3. Мемуари. 4. Науково-теоретична спадщина українських державних / політичних діячів. 5. Періодична преса (матеріали періодичних видань та інформаційних агентств): офіційні періодичні видання («Відомості Верховної Ради України», «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Військо України», «Стратегічна панорама» тощо); періодичні видання українських політичних партій; загальноукраїнські / закордонні періодичні видання, в т.ч. інтернет-ЗМІ («Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», «Українське слово», «Віче», «Трибуна» тощо). 6. Статистично-аналітичні джерела: соціологічні опитування; інформація Держкомстату; статистична інформація Міністерств, відомств тощо; аналітично-інформаційні матеріали недержавних інституцій.

Першу групу джерел дисертаційного дослідження становлять законодавчі, нормативно-правові акти та ухвали центральних органів влади, які заклали правову базу створення / розвитку ЗС України та визначали місце в цих процесах політичних сил (зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (ЦДАВО України), Галузевому державному архіві Міністерства оборони України (ГДА МОУ), Галузевому державному архіві Міністерства закордонних справ України (ГДА МЗС України), опубліковані в окремих збірниках документів).

Серед різновидів документів першої групи виділимо Конституцію України, закони України, постанови Верховної Ради УРСР та Верховної Ради України, Воєнні концепції та доктрини, укази Президентів України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, документи, які регламентують діяльність вищих органів державної влади у питаннях військового будівництва, нормативно-правові документи, що регулюють діяльність силових відомств України, накази та директиви Міністра оборони України, начальника Генерального штабу ЗС України стосовно організації діяльності та будівництва Збройних Сил України тощо. На особливу увагу заслуговують також Воєнні доктрини України, що були ухвалені парламентом та затверджені Президентом України у 1993, 2004 та 2015 роках, Концепції реформування і розвитку Збройних Сил України, що розроблялися та обговорювалися в стінах українського парламенту в рамках засідання профільних комітетів Верховної Ради України.

У роботі широко представлені інші нормативно-правові акти, на основі яких можна простежити законодавче закріплення процесу будівництва української армії та системи національної безпеки України (Декларація про державний суверенітет Української РСР від 16 липня 1990 р., Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 червня 1990 р., Закон України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р., Конституція України від 28 червня 1996 р. та ін.). Проаналізовано положення законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» та низку інших. Окреслені документи закріплювали на офіційному рівні законність ухвалених рішень стосовно новітнього військового будівництва. Закони, постанови Верховної Ради України, а також укази, розпорядження Президента України надають системну уяву щодо засад оновленої зовнішньої та внутрішньої політики, правового поля держави, в межах якого Президент України та парламент здійснювали реформу сектору безпеки та його основи – ЗС України.

Зважаючи на об'єкт та предмет дослідження, особливу цінність становлять стенограми засідань Верховної Ради Української РСР, Верховної Ради України, її окремих комісій та комітетів, а також стенограми засідань Уряду України, Міністерства оборони України та Ради національної безпеки і оборони України (РНБО). Стенограми парламентських засідань (містяться на офіційному сайті Верховної Ради України) дозволяють реконструювати перебіг дискусій із найважливіших питань розбудови Збройних Сил України. На тематичних парламентських слуханнях народні депутати обговорювали доцільність розробки та прийняття військових концепцій України, Воєнних доктрин, розглядали проблеми військового будівництва, розвитку та реформування української армії, ядерного роззброєння держави, питання будівництва Військово-Морських Сил України (ВМС України) тощо.

У роботі детально проаналізовано міждержавні договори з питань військового співробітництва. Значна кількість офіційних документів, які регламентують відносини України з іноземними державами, досить повно репрезентовані у спеціальних виданнях, що побачили світ завдяки підтримці МЗС України та різноманітних міжнародних фондів. У збірнику документів «Військово-морське будівництво в Україні у ХХ ст.» (Севастополь, 2013), який вийшов у Севастополі напередодні російської окупації Криму, зібрані архівні документи і джерела, що досі не були введені в активний процес історичного дослідження. Вони розкривають політичні інсинуації щодо процесу військово-морського будівництва в Україні впродовж ХХ ст. Увагу дослідника привернув комплекс документів, що стосуються зародження і вирішення проблеми флоту України після здобуття нею незалежності.

Документи українських політичних партій – політичні / передвиборчі програми, ухвали з'їздів, рішення пленумів, діловодна документація (протоколи, листування, інструкції тощо) становлять *другу групу джерел* (зберігаються у ЦДАГО України, ЦДАВО України, видані окремими збірниками, відображені у партійній пресі).

Особливе зацікавлення викликають неопубліковані архівні матеріали першого фонду ЦДАГО України «Центральний Комітет Комуністичної партії України», опрацювання якого дозволило збагатити роботу візією комуністичних сил УРСР на зламі 1990-х років щодо ідеї створення національних військових формувань на території республіки. Саме ЦК Компартії України наприкінці існування СРСР отримував найважливішу аналітичну інформацію про суспільно-політичну, соціально-економічну та культурну ситуацію в країні. У нагоді стали матеріали опису 32 цього фонду, що містить листи, записки, довідки, телеграми, інформації ЦК Компартії України, його відділів, партійних, радянських органів. Заслужують на увагу також фонди 270 «Громадське об'єднання – Народний Рух України (1989 – 1998 рр.)», 271 «Українська республіканська партія (1989 – 1998 рр.)», 272 «Демократична партія України (1990–1994 рр.)». Аналіз документів цих фондів дозволив простежити діяльність провідних українських національно-демократичних партій 1990-х років та їхнє ставлення до форми державного устрою країни та перспектив розвитку національних Збройних Сил.

Матеріали фондів ЦДАВО України дозволили ознайомитись із програмами провідних українських політичних партій щодо перспектив будівництва та реформування Збройних Сил України та забезпечення національної безпеки. Їхнє опрацювання також дозволило краще систематизувати ідейні пріоритети представників суспільно-політичної еліти України, виокремити основні візії у суспільно-політичній думці на комплекс питань будівництва ЗС України. Частина документального матеріалу, що відображає регіональні процеси в умовах становлення незалежної України, міститься в обласних державних архівах. Не можна обминути увагою й той факт, що в роботі використані наявні у вільному доступі інтернет-джерела (опубліковані передвиборні програми політичних сил, їхні статuti, матеріали з'їзтів, ухвали та резолюції їхніх пленумів).

Третю і четверту групу джерел складають мемуари і науково-теоретична спадщина українських державних / політичних діячів. Хоча використання мемуаристики несе в собі загрозу упередженого ставлення до певної події та історичного процесу, однак при написанні дослідження автор просто не зміг відмовитись від використання цього виду джерел для детальнішого аналізу історичного процесу. Фактологічний аспект, а також інтерпретація фактів у таких творах вимагають критичного ставлення. У роботі використано спогади безпосередніх учасників досліджуваних політичних процесів: Л. Кучми, Л. Кравчука, конституційні повноваження яких дозволили їм взяти безпосередню участь у формуванні та наповненні військової політики України. Колишні Президенти України розповідають про труднощі на посту очільника держави, а також недоступні для широкого загалу моменти будівництва української армії.

Позицію націонал-демократів у процесі державного будівництва, їх бачення консолідації українського суспільства висвітлено в працях відомих українських дисидентів і політичних діячів – В. Чорновола, Ю. Бадзьо, Л. Лук'яненка і М. Косіва. Збірка статей і текстів виступів В. Чорновола, що друкувалися у «колонці

редактора» започаткованих ним газет «Час/Time» (1995–1998) і «Час» (1998–1999) зі вступною статтею та післямовою Л. Танюка, є своєрідним щоденником історії політичного життя незалежної України і лідера НРУ В. Чорновола в ньому. Збірник містить позицію та бачення проблеми українсько-російських стосунків лідера НРУ та охоплює всі аспекти життя держави, її парламенту та виконавчої влади у зазначений період. У статтях йдеться про складні та суперечливі відносини з Росією, відродження імперських амбіцій, а також що кожен українець повинен бути готовим відстоювати Українську державу всіма засобами.

Заслугують на увагу і мемуари першого міністра закордонних справ України А. Зленка, де окреслено концептуальні засади стратегічного розвитку української зовнішньої політики. Ю. Костенко, який був депутатом п'яти скликань Верховної Ради та лідером однієї із політичних сил, у своїй праці звернув увагу на важливий з точки зору забезпечення національної безпеки процес ядерного роззброєння. З погляду двосторонніх відносин Росії та України, визначення позицій сторін щодо НАТО важливе значення має видане в 2011 р. «Листування Президента Російської Федерації Б. Єльцина з головами держав та урядів (1996 – 1999 рр.)», що містить 50 листів Бориса Єльцина і Леоніда Кучми. Опубліковані в них матеріали наочно показують, що вже в другій половині 1990-х років, у тому числі при ратифікації «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», російська сторона неодноразово висловлювала занепокоєння щодо перспектив залучення в НАТО України та на найвищому рівні зверталася до української сторони з проханням пояснити їй свою позицію.

Упродовж 1990-х та 2000-х років українські політики опублікували низку праць науково-популярного та публіцистичного характеру, в яких виклали власне бачення державотворчих процесів в Україні. Окремі автори звертали свою увагу на роль Збройних Сил України у нових політичних умовах, важливість армії у суспільно-політичному розвитку держави, проблеми національної безпеки та оборони. З-поміж найбільш вдалих спроб показати перебіг геополітичних трансформацій на пост-радянському просторі слід згадати роботи авторства Л. Кравчука, Л. Кучми, А. Зленка, провідних політичних діячів Верховної Ради А. Гриценка, В. Чорновола, Ю. Костенка, багаторічного голови парламентського комітету з питань оборони Г. Крючкова, лідера українських комуністів П. Симоненка, лідера Соціалістичної партії України О. Мороза.

На особливу увагу заслуговують роботи керівників військового відомства України, які в різні періоди його історії були безпосередніми учасниками прийняття воєнно-політичних рішень. Цінними стали оцінки колишніх керівників профільних відомств різних рівнів, яким згідно зі своїми посадовими обов'язками доводилося брати участь у вирішенні питань міжнародного військового співробітництва ЗС України. Серед них насамперед зазначимо спогади першого Міністра оборони України К. Морозова. Не менш змістовними є спогади колишнього начальника Головного штабу (з 5 лютого 1994 року – Генерального штабу) ЗС України А. Лопати «Одинадцять років Збройних Сил України. Думки про сучасне з огляду на минуле» (Київ, 2002).

П'яту групу джерел становлять матеріали періодичних видань, інформаційних агентств, напрацювання фахівців з науково-експертних установ. Зокрема, проблеми зміцнення національної безпеки України та будівництва її Збройних Сил широко висвітлені на сторінках офіційних газет вищих органів влади – «Голосу України» та «Урядового кур'єра», регіонального часопису «За вільну Україну». Їхня цінність для роботи полягає в тому, що вони дозволили оперативню виокремити та зафіксувати постановку актуального питання для певного суспільно важливого факту чи явища, яке через обставини недостатньо підкріплено емпіричним матеріалом.

Поряд із офіційними виданнями влади якісними аналітичними матеріалами відзначались часописи «Політика і Час», «Політична Думка», «Наука і Оборона», «Національна безпека і оборона», «Зовнішні справи», «Народна армія», науково-практичний журнал Ради національної безпеки та оборони України (РНБО) «Стратегічна панорама», «Військо України», «Незалежний культурологічний часопис «І» та ін. На їхніх сторінках можна побачити аналітичні статті й огляди вищих посадових осіб держави, представників Міністерства оборони України, провідних вчених і аналітиків Національної академії наук України, НІСД, Інституту миру, конверсії та конфліктних ситуацій та ін. Тут публікували свої статті В. Горбулін, Т. Грищенко, Б. Гуменюк, О. Дергачов, Є. Камінський, Г. Перепелиця, а також інші військові експерти, політики, філософи та історики.

Остання (шоста) група джерел – статистично-аналітичні матеріали, передусім соціологічні опитування, які регулярно проводяться соціологічними центрами: Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України, Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Фондом «Демократичні ініціативи», Центром з інформаційних проблем територій НАН України, Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС», Українським центром економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова (УЦЕПД). Завдяки таким джерелам можна не тільки отримати інформацію про те, як суспільний сектор реагував на якусь прикметну подію, але й визначити як запити, очікування, пріоритети цього суспільства, його рівень політичної обізнаності із реальним станом речей, так і причини, які спонукали до таких суспільних поглядів, а також яким чином висвітлення відповідних подій політиками, ЗМІ та науково-культурними каналами вплинуло чи не вплинуло на погляди українського соціуму.

У розділі 2. «Теоретико-методологічні засади дослідження ролі політичних партій у розвитку системи національної безпеки і оборони» подано параметри, підходи, методи та критерії об'єктивного вивчення запропонованої теми дослідження.

У підрозділі 2.1. «Поняття Збройних Сил України та їхнє місце у системі національної безпеки України» зазначено, що ЗС України входять до Воєнної організації держави, яка є сукупністю воєнних та воєнізованих структур держави, спільна діяльність яких спрямована на вирішення завдань забезпечення воєнної безпеки країни, а у випадку війни – на відбиття агресії, розгром противника та досягнення політичних цілей війни.

Основи будівництва ЗС України були започатковані задовго до відновлення незалежності України. Їх роль визначається не тільки питаннями безпосереднього збройного захисту України, але й проблемою формування та підтримання авторитету влади та іміджу держави у світі. Компаративний аналіз кількісно-якісних параметрів ЗС України підтверджує тезу щодо пріоритетності армії в структурі Военної організації держави протягом всього періоду незалежного розвитку України. У системі національної безпеки ЗС України відіграють одну із найважливіших ролей. Функціонування ЗС України, як і фінансування обороноздатності, належить до головних державних завдань держави. Усвідомлення необхідності комплексного підходу до визначення місця та ролі армії в суспільстві, що трансформується, особливостей взаємодії збройних сил і суспільства в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах дозволило спиратися на філософські, загальнонаукові та спеціальні методи, що забезпечило поєднання соціально-філософського, політологічного, економічного й соціологічного аналізу взаємодії армії та суспільства в умовах трансформації.

У процесі дослідження використовувалися принципи єдності суб'єктивного та об'єктивного у вивченні й обґрунтуванні функціонального призначення армії в умовах появи якісно нових загроз існуванню суспільства, а також синергетичного, комунікативного, інтеракціоністського, структурно-функціонального та системного підходів. Окрім цього, використано історичний і логічний, а також порівняльний, ретроспективний, синхроністичний, типологічний та генетичний методи. В єдності ці методи забезпечують широкі можливості дослідження, враховуючи ту обставину, що нелінійність, відкритість, незавершеність, нерівномірність, дискретність, циклічність, необхідність переборювати критичні ситуації є складовими і сучасного дослідження, і розуміння суті організації та функціонування збройних сил в умовах трансформації суспільства.

ЗС України у межах своєї компетенції та відповідальності на основі чинного законодавства, а також згідно з поточними рішеннями глави держави і парламенту, розробляють відомчі накази, інструкції, положення, які стають механізмами практичного втілення державних рішень. Провідну роль у забезпеченні держбезпеки відіграє держава, яка розробляє концепцію безпеки та конкретні програми розвитку системи функціонування військових сил держави. Суб'єктами влади, які беруть участь в розробці і впровадженні рішень щодо функціонування ЗС України, є Президент України, а також ВРУ. До ухвалення рішення з питань діяльності ЗС України також причетна РНБО, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, а також Кабінет Міністрів України як вищий орган в системі виконавчої влади. Міністерство оборони України та інші міністерства, які мають у своєму розпорядженні військові формування, створені відповідно до Конституції України, а також центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування є суб'єктами виконання воєнно-політичних рішень, ухвалених главою держави і парламентом.

У підрозділі 2.2. «Методологія аналізу та оцінки діяльності політичних партій» розглянуто ключові моменти в оцінці та аналізі діяльності політичних партій та їхніх програмних документів як основних джерел для їхньої характеристики.

Політичні партії за своїм змістом є репрезентантами окремих груп громадян, які проводять медіацію суспільних інтересів та активізують пряму чи опосередковану форму участі громадськості в політичному житті держави. Вони є важливим інститутом демократичного суспільства, оскільки забезпечують агрегацію та артикуляцію інтересів різних соціальних груп, а також вказують на політичні вподобання та настрої суспільства.

Партії залишаються процедурним механізмом, за посередництвом якого забезпечується функціонування представницької демократії. Згідно із Конституцією саме їй належить визначення засад військового будівництва держави. Саме ті політичні сили, що були представлені в українському парламенті, впродовж років незалежності безпосередньо впливали на формування політики національної безпеки та розбудову ЗС України, роблячи суспільство повноправним суб'єктом цього процесу. Політичні партії як різновид об'єднання громадян є суб'єктами забезпечення національної безпеки, а отже, зобов'язані захищати інтереси держави у сфері формування та реалізації безпекової політики. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність неухильного дотримання партіями, що перебувають при владі, чинного законодавства, законодавчо визначених пріоритетів державної внутрішньої та зовнішньої політики, а також досягнутих усіма провідними політичними силами домовленостей.

Зростання уваги політичних партій до питань національної безпеки безумовно сприяє формуванню в Україні громадянського суспільства, подоланню державної монополії на теоретичні розробки у сфері безпеки, диверсифікації поглядів та підходів до цієї проблематики, а також певним чином послуговує незалежній експертній оцінці політики національної безпеки, виробленню альтернативних концепцій і програм. Розгляд відмінностей у підходах політичних партій до регулювання питань, що стосуються національної безпеки України, слугує також формуванню громадянського контролю над державними органами безпеки, силовими структурами та в цілому над безпековою політикою держави.

Методологічні засади аналізу воєнних аспектів програмних документів політичних партій є похідною від базового алгоритму формування воєнної політики та військового будівництва. Значне місце у відображенні ставлення політичної партії до національної безпеки та армії належить партійним програмам. Можна виокремити два основних підходи до вимірювання змін партійних програм, які зумовлюються специфікою предмета дослідження: з одного боку, партійна система в певний момент часу може розглядатись як дискретна сутність, а з іншого – зміни в ній відбуваються постійно. Окреслені аспекти потребують свого виокремлення та аналізу у програмних документах, відозвах, заявах представників політичних сил.

У розділі 3. «Формування Збройних Сил України у контексті державотворчих процесів (1991 – 1994 рр.)» показано суспільно-політичні умови, в яких

виникла ідея відновлення національної армії, з'ясовано місце проблеми військового будівництва в діяльності перших українських політичних партій та рухів, а також парламентських / позапарламентських політичних сил у перші роки після відновлення державної незалежності України.

У підрозділі 3.1. «Становлення Збройних Сил України: успіхи, невдачі» охарактеризовано суспільно-політичні умови, в яких розгорталася боротьба національно-демократичних сил за будівництво власних Збройних Сил в Україні у другій половині 1980-х років, окреслено загальні тенденції розвитку воєнного сектору держави у перші роки незалежності.

В останні роки існування СРСР ідею створення ЗС України в Українській РСР активно пропагували учасники т.зв. неформальних молодіжних об'єднань, а також національно свідомо еліта в межах різноманітних об'єднань та рухів. Найактивнішими поборниками в процесі створення національних Збройних Сил стали представники націонал-демократичних об'єднань, які виступали за утвердження державного суверенітету України. Після створення в республіці повноцінних політичних партій стало зрозумілим, що у практичній діяльності їм не вдасться уникнути питання військового будівництва. Ідея формування національних Збройних сил, які б підпорядковувались керівництву УРСР, а не загальносоюзним керівникам у Москві, пропагувалася представниками Української християнсько-демократичної партії (УХДП) (початково – Український Християнсько-демократичний фронт (УХДФ)), Української національної партії (УНП), Української республіканської партії (УРП), а також Народного Руху України (НРУ). Значну роль в процесі військового будівництва на зламі 80 – 90-х років XX ст. відігравали Комітети зі створення українських Збройних Сил, Спілка офіцерів України (СОУ) та інші громадсько-політичні організації.

Повноцінне будівництво української армії почалося після проголошення незалежності України (1991). Україна успадкувала від СРСР 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9 293 танки і 11 346 бойових машин), бригаду спецпризначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів, три повітряні армії (близько 1500 бойових літаків) та окрему армію ППО. Чисельність військ в Україні на той час нараховувала близько 980 тис. осіб. У підпорядкуванні Міноборони були стратегічні ядерні сили – 1272 міжконтинентальні балістичні ракети, а також близько 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. Зважаючи на цей чинник, важливе значення для будівництва Збройних Сил України мала Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України, що була ухвалена Верховною Радою України 11 жовтня 1991 р., яка передбачала поступове і поетапне скорочення і переформування всіх частин, з'єднань і об'єднань, дислокованих на території України, та створення на їхній основі українських Збройних Сил. Надалі будівництво ЗС України мало здійснюватися за принципом «розумної достатності» як за чисельністю та структурою, так і за озброєнням.

Підписанням Указу Президента України «Про Збройні Сили України» від 12 грудня 1991 р. завершився перший етап законодавчого обґрунтування створення ЗС України. Він став заключним у процесі творення правової і законодавчої бази

для початку практичного будівництва української армії. Новообраний Президент України Л. Кравчук взяв на себе обов'язки Головнокомандувача ЗС України. Йому ж як Верховному Головнокомандувачу і Голові Ради оборони України ЗС України після президентських виборів 1991 р. був підпорядкований військовий міністр. Згідно із загальним задумом будівництва ЗС України, у 1992–1993 рр. на основі трьох військових округів, частини сил Чорноморського флоту, повітряних армій та окремої армії протиповітряної оборони були створені види Збройних Сил з необхідними частинами забезпечення, військово-навчальними закладами й установами безпосереднього підпорядкування. У цей же час здійснено перші кроки на шляху до розширення міжнародного військово-політичного та військово-технічного співробітництва з країнами – членами НАТО, а також розпочато процес ядерного роззброєння України, який завершився підписанням Будапештського меморандуму з гарантіями безпеки для України.

У підрозділі 3.2. «Національне військо: стратегічне бачення майбутньої моделі політичними партіями» розглянуто нормативно-правову базу, яка була створена для функціонування армії у перші роки незалежності.

У незалежній Українській державі формування власних Збройних Сил України відбувалося вкрай суперечливо. Зважаючи на те, що єдиним легітимним органом влади на території України згідно з Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. був український парламент, саме депутатам Верховної Ради України належало відіграти вирішальну роль у процесі формування та забезпечення обороноздатності України. З перших днів існування нової держави під натиском представників Народної Ради парламент підпорядкував усі військові формування, дислоковані на території республіки. В умовах формування партійно-політичної системи у першій половині 1990-х років, тривала активна робота парламенту над зміцненням і розширенням нормативно-правової бази оборонного характеру та військового будівництва.

При ухваленні законів парламентські політичні сили погоджувались з тим, що існуючі військові сили повинні бути реформовані, а сама реформа ЗС України має поліпшити оперативну ефективність війська через оптимізацію їхнього складу та чисельності. Політичні сили націонал-демократичного табору вважали доцільним скасувати обов'язкову військову службу та перейти до формування армії на основі професійно-добровільного контрактного принципу. Чимало дискусій у представників політичних партій України та їх фракційних об'єднань виникло під час обговорення проекту першої Воєнної доктрини України, проблеми ядерного роззброєння. Депутатів з націонал-демократичного табору турбувала програма реформи військової освіти, контролю над продажем застарілої військової техніки, дотримання дисципліни у ЗС України, перехід до професійної армії тощо.

Націонал-патріотичні партії вважали першочерговим завданням новоутвореної держави будівництво боєздатної армії, встановлення державного суверенітету на усій території, нейтралізація та ліквідація потенційних джерел нестабільності, що могли становити загрозу для національної безпеки України. Однією з таких

потенційних небезпек був дислокований у Криму Чорноморський флот СРСР. Натомість у лівому сегменті українського політикуму та проросійських політичних партіях вказували на недоречність розгляду РФ як гіпотетичного військового противника. Відмова України від участі в роботі СНД на російських умовах спровокувала активізацію проросійських сепаратистських сил у Криму, зокрема щодо питання розподілу Чорноморського флоту СРСР. Це ж питання неодноразово обговорювалося політичними силами під час ухвалення Военної доктрини.

Ухвалені у 1991 – 1992 рр. Закони України з питань правового забезпечення будівництва ЗС України започаткували практичне будівництво української армії. Упродовж наступних років відбувалось удосконалення законодавчої бази у військовій сфері, пристосування її до реалій життя. Після того, як угруповання радянських військ стали формально українськими, розпочався процес наповнення їх національним змістом. Загалом, у першій половині 1990-х років українській політичній еліті вдалося досягнути консенсусу в питанні розбудови національних ЗС України і за короткий термін об'єднати в єдине ціле фрагменти різних військових формувань. Легітимізація та інституціоналізація такого надзвичайно важливого державного органу, як армія, відбулися досить швидко й без особливих ексцесів.

У розділі 4. «Збройні Сили України як основоположний чинник національної безпеки (1994 – 2005 рр.)» проаналізовано загальні тенденції розвитку ЗС України, розглянуто візію політичних сил на існування армії в умовах соціально-економічної (друга половина 1990-х років) та політичної (початок 2000-х років) криз в Україні.

У підрозділі 4.1. «Будівництво та розвиток Збройних Сил України: реалії, тенденції» зазначено, що реалізувати задекларовані у Военній доктрині України (1993) принципи на зламі ХХ – ХХІ ст. не вдалося.

Після дострокових президентських виборів (1994 р.) другим Президентом України обрано Л. Кучму, який продовжив реформування ЗС України. У тогочасній розбудові військової галузі найбільшу небезпеку становили відсутність чітко визначеної военної та воєнно-технічної політики, а також адекватної часу концепції військового будівництва. Не відповідав тогочасним вимогам рівень боєготовності військ, стан мобілізаційних резервів, технічного та матеріального забезпечення з'єднань і частин, ступінь укомплектування їх особовим складом. Водночас відбувалося безсистемне визначення кількісного складу військовослужбовців.

Поетапно зазнавала змін структура ЗС України: згідно з указом Президента України у складі Збройних Сил України сформовано командування Сухопутних військ України, якому підпорядковуються органи управління та війська військових округів (1996 р.). Значно розширилися повноваження Генерального штабу Збройних Сил України на здійснення планування оборони держави та оперативного управління. Запроваджена нова система військово-адміністративного розподілу території України (1998 р.). Замість військових округів було утворено оперативні командування (стали оперативно-стратегічними об'єднаннями, призначеними для виконання як у мирний, так і у воєнний час оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони у встановлених для них межах, а також технічного, тилового,

медичного та інших видів забезпечення військ (сил), що знаходяться на їхніх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості). Згодом здійснено перехід Збройних Сил з чотириохвислої на трьоххвислої структуру шляхом створення на базі ВПС і Військ ППО єдиного виду Збройних Сил – Повітряних Сил у складі трьох повітряних командувань («Захід», «Південь», «Центр») і тактичної групи «Крим» (2004 – 2005 рр.).

Подальше будівництво ЗС України супроводжувалося значним скороченням чисельності особового складу та озброєнь, наявністю невирішених соціальних питань військовослужбовців: за рахунок розформування деяких частин, удосконалення організаційно-штатної структури чисельність армії станом на кінець 1995 року було скорочено до 400 тис., а в 2004 р. – до 285 тис. осіб. Після ухвалення «Державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р.» (1997 р.) планування та проведення організаційно-штатної роботи відбувалось відповідно до її основних положень і певною мірою набуло цілеспрямованого та планового характеру. Ініціатори реформи планували впровадження в практику дієвих форм і методів виховної роботи з метою підтримання військової дисципліни в такому стані, який забезпечить виконання поставлених перед армією завдань як мирного, так і воєнного часу. Також мала бути розроблена та реалізована державна ідеологія військової служби з посиленням патріотичного виховання військовослужбовців у дусі готовності до захисту суверенітету та територіальної цілісності держави для підвищення престижу військової служби.

Розвитку ЗС України сприяла співпраця нашої держави з НАТО. Практичним механізмом реалізації здобутків НАТО у взаємодії з державами Східної Європи стала Програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Для України участь в ній розпочалася з підписання Рамкового договору (1994 р.). Наша держава сподівалася використати досвід і скористатися допомогою керівних структур Альянсу, держав-членів і країн-партнерів у реформуванні і розвитку ЗС України. За допомогою НАТО передбачалося вдосконалити механізми соціального захисту солдатів та офіцерів, підготовку військових контингентів та інфраструктури України для взаємодії з підрозділами НАТО під час проведення спільних миротворчих, пошукових і рятувальних операцій. ПЗМ також відкривало Збройним Силам шлях до безпосередньої співпраці з підрозділами НАТО, адже крім політичних цілей програма передбачала також і військові заходи. Тривав російсько-український діалог, однак усвідомлення початку «гібридної війни» Росії проти нашої держави у керівництва України не було, хоча й неодноразово зазначалося, що з боку Росії для України існують декілька видів потенційних загроз, зокрема воєнна.

У підрозділі 4.2 «Військова реформа: візії політичних партій» визначено місце військової проблематики у діяльності політичних партій.

Військова проблематика актуалізувалась політичними силами залежно від перебігу політичного життя в державі: якщо на виборах до Верховної Ради України у 1994 р. політичні партії, зважаючи, передусім, на гостру економічну кризу, практично оминули увагою проблему реформування ЗС України, то діаметрально протилежну

картину спостерігаємо на виборах 1998 р. та 2002 р.: учасники парламентських перегонів у своїх передвиборних програмах та політичній діяльності чималу увагу приділили питанням функціонування української армії та більшою мірою безпечним аспектам діяльності України на міжнародній арені. Стан українського війська та Воєнної організації держави загалом посів вагоме місце в риториці лівих сил, які розглядали її як зручний інструмент для критики Президента Л. Кучми та для власного політичного піару. Починаючи з 2000-х років, проблематика військового будівництва, а точніше, реформування уже наявних ЗС України, загалом стає однією з провідних тем в українському політикумі.

Судячи з представлених лідерами партій і блоків заяв, усі вони були одноставні у визначенні напрямку виведення ЗС України з кризового стану: скорочення чисельності війська з одночасним збільшенням його фінансування. Майже всі партії та блоки вважали, що воєнно-політична ситуація в регіоні та світі дозволяла Україні піти на радикальне скорочення чисельності війська. Українські політичні партії розглядали питання ЗС України у контексті наявних суспільно-політичних умов, наголошуючи на необхідності створення професійної армії на контрактній основі, що згодом отримало своє вираження у низці законодавчих ініціатив. Водночас чимала увага була приділена необхідності забезпечення соціального захисту для військовослужбовців. Однак на практиці політичні сили обмежились лише декларативними заявами.

Питання співпраці з НАТО у другій половині 1990-х – першій половині 2000-х років розглядалося політичними партіями та їх лідерами виключно у контексті національної безпеки України. Аналіз партійних програм політичних сил дозволяє стверджувати, що серед них чітко виокремився ідеологічний поділ у ставленні щодо співпраці з Північноатлантичним альянсом. До першої умовної групи можна віднести прихильників співпраці та, зрештою, вступу України до НАТО (передвиборчий Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Блок «За Єдину Україну!», Блок Юлії Тимошенко та СДПУ(о)). До другої групи відносимо усі політичні сили, які виступали проти такої співпраці (Блок Наталії Вітренко і КПУ тощо). Крім того, останні виступали за поглиблення співпраці у безпековій сфері з Росією у рамках так званого Ташкентського договору (ТД). Окремі політичні сили (ПЗУ, СПУ та ін.) вимагали закріплення за Україною позаблокового статусу.

Якщо прихильники входження України до складу НАТО реально оцінювали історичні обставини та можливості держави, відносили можливий вступ до категорії «на перспективу», то серед прихильників поглиблення співпраці у рамках ТД лунали вимоги зробити це «негайно», обґрунтовуючи це тим, що ЗС України та збройні сили країн СНД були створені на базі колись єдиної Радянської Армії. Зважаючи на поділ Чорноморського флоту та підписання «Договору про дружбу та співробітництво» між Україною та РФ (1997 р.), на території Криму всупереч Конституції України залишався військовий флот іноземної держави. З огляду на необхідність посилення рівня обороноздатності України в умовах гіпотетичної загрози з боку РФ саме російський чинник розглядали як необхідний стимул до проведення реформи в українській армії.

У розділі 5. «Збройні Сили України у безпековій парадигмі Української держави (2005 – 2010 рр.)» розглянуто військову проблематику у політиці політичних сил України в умовах зміни геополітичної спрямованості зовнішньої політики держави у напрямі європейської інтеграції, яка активізувалась після подій Помаранчевої революції та перемоги В. Ющенка, а також в умовах парламентської політичної кризи 2006–2007 рр., розпаду «помаранчевої коаліції» та президентства В. Януковича.

У підрозділі 5.1. «Наростання деструктивних процесів у військах (силах): причини, наслідки, заходи протидії» мова йде про особливості впливу євроінтеграційної політики держави на процеси в українській армії.

Після подій Помаранчевої революції та перемоги В. Ющенка на президентських виборах український політикум отримав потужний імпульс для активізації зусиль в напрямку розробки та ухвалення рішень, що стосувалися євроінтеграції держави. У цьому контексті актуальними залишалися питання національної безпеки та належного функціонування армії. У досліджуваній період загальна структура Збройних Сил складалася з Генерального штабу, трьох видів Збройних Сил (Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили) та об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, що не належать до видів Збройних Сил. Водночас було практично завершено розподіл повноважень між Міністерством оборони та Генеральним штабом, запроваджені структурні зміни в центральному апараті Міністерства оборони та в Генеральному штабі, продовжувалася оптимізація системи оперативного управління військами (силами).

Тривало скорочення чисельності ЗС України, хоча станом на 2005 р. штат армії складав 285 тис. осіб, у тому числі 210 тис. військових і 75 тис. цивільних. Як і у попередні роки, обсяг фінансування Збройних Сил не відповідав не тільки нормативній, а й мінімальній потребі, не враховував існуючого рівня інфляції. Попри реалізацію «Державної програми розвитку Збройних Сил України...» в складних умовах фінансово-економічної кризи ЗС України не припинили роботи із вдосконалення усіх аспектів своєї діяльності. Державною програмою передбачалося утримання ЗС на боездатному рівні, модернізація та продовження терміну дії наявного озброєння, а також закупівля нових видів техніки та боєприпасів. Окреме питання приділялося утилізації надлишкових боєприпасів та засобів боротьби. Пріоритетами в оснащенні ЗС України були розвиток засобів управління, розвідки, радіоелектронної боротьби, авіації, протиповітряної оборони, високоточної зброї, забезпечення можливостей щодо перекидання та десантування військ (сил), реформування морської авіації та введення до бойового складу нових та модернізованих кораблів і катерів. У Міноборони переконували, що вони є боездатним військовим формуванням і спроможні забезпечити адекватне реагування на можливі загрози у воєнній сфері.

Загалом, у 2006 – 2011 рр. Державна програма була профінансована на суму 55,5 млрд грн, що становило 75,6% від запланованих потреб. Недофінансованість програми вплинула на її виконання. На практиці з'ясувалося, що за час виконання програми якісні показники ЗС все більше відставали від змін у сфері оборони, обумовлених швидким розвитком систем колективної безпеки та інформаційних

технологій, а також виявилася невідповідність прогнозів та реальних економічних показників держави. Крім того, під час виконання реформи змінився інтеграційний напрям розвитку війська, оскільки Україна відмовилася від інтеграції до НАТО та затвердила свій позаблоковий статус. Зважаючи на цей чинник, здійснено корегування програми, зокрема призупинено переформатування командувань видів у штаби видів Збройних Сил, Командування сил підтримки в Об'єднання сил забезпечення та розформування управлінь оперативних командувань. Також розформовано Об'єднане оперативне командування, оскільки позаблоковий статус вимагав концентрації війська на вирішення кризових ситуацій власними силами. Натомість створено нові міжвидові органи військового управління: оперативні командування «Південь» та «Захід».

У підрозділі 5.2. «Розвиток Збройних Сил України: роль політичних партій у процесі обговорення / ухвалення воєнно-політичних рішень» зазначено, що перетворення України на парламентсько-президентську республіку та введення пропорційної системи виборів до Верховної Ради суттєво збільшили вагу політичних сил в реалізації державної безпекової політики.

У період президентства В. Ющенка у сфері законодавчого, нормативно-правового забезпечення національної безпеки уряд України спільно з парламентом ухвалив низку важливих рішень та постанов, які сприяли гармонізації українського законодавства із світовими нормативно-правовими актами в галузях протидії тероризму, а також військово-технічного та військово-політичного співробітництва. Про це, зокрема, свідчила ухвалена у 2005 р. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 рр. Однак станом на 2005 рік ні Стратегії національної безпеки України, ні інших документів, які б визначали стратегічні напрями воєнної безпеки та військового будівництва (в тому числі й процедуру реформування ЗС України), прийнято не було.

У Коаліційній угоді депутатських фракцій у Верховній Раді України V скликання значна увага була приділена комплексу питань, що стосувалися зовнішньої політики держави та її діяльності в оборонній сфері. Зовнішньополітична діяльність держави була заснована на принципах поваги до міжнародного права та паритету в міждержавних відносинах. Підписанти Коаліційної угоди декларували намір євроінтеграції Україні зі збереженням тісних партнерських взаємин із Росією. Натомість у безпековому вимірі існував консенсус про необхідність створення в Україні невеликих за чисельністю, сучасних Збройних Сил, які б відповідали сучасним геополітичним і воєнним викликам, були професійними та формувалися на контрактній основі. Національна безпека України розглядалась українським політикумом в тісному взаємозв'язку із процесами євроінтеграції України та поглиблення її взаємин із державами ЄС та НАТО. В основному зосереджується увага на таких питаннях: 1) адаптація структури та функцій Збройних Сил до сучасних геополітичних і воєнних викликів; 2) професіоналізація Збройних Сил, переведення їх на контрактний спосіб комплектування; 3) технічна модернізація Збройних Сил, виведення їх якісних параметрів на рівень сучасних вимог; 4) реструктуризація господарчого комплексу Збройних Сил і підвищення його ефективності.

Після розпаду парламентської коаліції та дострокових парламентських виборів (2007 р.) у політичній концепції Української зовнішньої політики, яку пропагувала Партія регіонів, надовго закріплюється положення про необхідність формування безпекової та зовнішньої політики на принципах відкритості та добросусідства і, найголовніше, зі збереженням позаблокового статусу України. Посилення внутрішньополітичної нестабільності та загострення протиріч між президентською гілкою влади, з одного боку, та урядом і парламентом, з іншого, спричинила затяжну політичну кризу. У ситуації політичного протистояння кожен із політичних таборів намагався використати вплив зовнішніх геополітичних гравців для посилення власних позицій у безкомпромісній гострій політичній боротьбі за владу в країні. Різна геополітична орієнтація ворогуючих політичних таборів тільки посилювала регіональні розбіжності між південно-східною та західною і центральною частинами України. У таких умовах питання розбудови ЗС України залишилось без належної уваги, а задекларовані реформи реалізовувались поверхнево, без фахового технічного обґрунтування.

У розділі 6. «Збройні Сили України на етапі повернення до концепції позаблокового статусу Української держави (2010 – 2014 рр.)» проаналізовано становище української армії в умовах зміни політичної ситуації в державі, приходу до влади Партії регіонів та президентства В. Януковича.

У підрозділі 6.1. «Стан Збройних Сил України: бойовий потенціал, структурні, кадрові зміни» вказується, що зміни, які відбулися у політичній системі України після президентських виборів 2010 р., унеможливили розвиток ЗС України, призвели до занепаду української армії.

З ініціативи Президента України В. Януковича повернуто стару редакцію Воєнної доктрини (2012 р.), яка містила формулювання про «оборонну достатність» та «позаблоковість». Згідно з Концепцією реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 р. реформування української армії полягало насамперед у скороченні спектра завдань ЗС України, структур і чисельності Міністерства оборони України, а також її армії, передачі надлишкових військових об'єктів, майна, землі в комунальну або приватну власність. Непродумане скорочення чисельності війська створювало додаткове навантаження на державний бюджет, а невиконання соціальних зобов'язань з боку держави не тільки провокувало серйозне невдоволення серед звільнених військовослужбовців, але й створювало нездорову атмосферу у військових колективах.

Через мінімальне ресурсне забезпечення 2010 – 2014 рр. не стали роками подальшого розвитку і вдосконалення українського війська: оборонний бюджет у цей період становив близько 1% від ВВП. При цьому закладена у Державну програму розвитку Збройних Сил України частка бюджету на утримання ОС складала понад 60% (у середньому), а необхідна сума фінансового забезпечення ДП ЗС, більша за 70 млрд грн, могла бути забезпечена лише за умови щорічного виділення 2% ВВП протягом шести років. Зберігалася тенденція останніх років стосовно неврахування у Державному бюджеті України реальних потреб Збройних Сил, а

також встановлення такого рівня надходжень спеціального фонду, якого неможливо досягти через законодавчу неврегульованість питань щодо реалізації надлишкових об'єктів та майна Міністерства оборони. Як результат, ЗС України перебували у довготривалому стані глибокої кризи.

З метою врахування оновлених засад оборонної політики та результатів оборонного огляду в Україні за рішенням Ради національної безпеки і оборони розроблялася нова Державна комплексна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на 2011 – 2015 рр. Нова програма передбачала перехід на контрактну армію вже від 2014 р. і суттєве скорочення особового складу армії. Російська агресія (2014 р.) де-факто засвідчила відсутність у нашій державі боєздатної армії, актуалізувала комплекс питань, пов'язаних із її фінансуванням та матеріально-технічним оснащенням.

В умовах позаблокового статусу упродовж 2010 – 2014 рр. співробітництво України та ЄС у сфері військового співробітництва проходило в рамках розширення формату військово-політичного діалогу між воєнно-політичним керівництвом України та Військовим комітетом і Секретаріатом Ради ЄС. Наша держава продовжила конструктивне партнерство з НАТО, спрямоване на вирішення пріоритетних завдань розвитку Збройних Сил, забезпечення стабільності і безпеки у світі. Водночас Україна розглядала співробітництво з організацією Співдружності Незалежних Держав як важливий напрям зовнішньої політики на теренах пострадянського простору. Враховуючи статус України як спостерігача, підсумкові документи засідань не підписувалися, однак військово-політична співпраця між Україною та Росією продовжувала зростати на тлі формалізації відносин із НАТО.

У підрозділі 6.2. «Зовнішні та внутрішні воєнні загрози: внесок політичних партій у формування складових Воєнної організації держави» вказано, що за підтримки Партії регіонів Україна відмовилася від курсу на євроінтеграцію передусім у безпековому вимірі, а запропоновані урядом заходи щодо реформування армії на практиці лише сприяли її остаточному занепаду.

Верховна Рада України VI скликання, починаючи з 2010 р., коли Президентом було обрано В. Януковича та до завершення своєї каденції у грудні 2012 р., ухвалила чимало суперечливих рішень, що стосувалися будівництва та розвитку ЗС України. Повернення України до Конституції в редакції 1996 р. призвело до розбалансування системи стримувань і противаг гілок державної влади, що вплинуло на сферу національної безпеки і оборони (український парламент втратив важливі механізми для здійснення контролю над цією сферою). Саме у цей час у військовій сфері України починають відбуватися активні зміни, які практично, як виявилось дещо пізніше, були спрямовані на фактичне знищення ЗС України.

У 2010 – 2014 рр. спостерігаємо чимало проєктів та програм, розроблених військовими фахівцями з т.зв. опозиційних партій, які, як видається, мали цілковиту слушність і застосування яких могло зменшити, а то й взагалі припинити стагнаційні процеси в українському війську. Однак на тлі широкого загалу їхні голоси «губилися» і фактично не впливали на перебіг знищення української армії. Питання

національної безпеки (НАТО – Україна – Росія) та зовнішньополітичного вибору у 2010 – 2014 рр. фактично перетворилося на розмінну монету в боротьбі за владу між політичними силами різного ідеологічного спектра. Практично всі політичні партії у своїх програмах порушували питання розвитку та реформування українського війська, а військову проблематику розглядали навіть ті політичні сили, які в своєму партійному складі не мали фахових військових фахівців чи експертів.

Передвиборні гасла та законодавча ініціатива політичних сил (2010 – 2014 рр.) наочно продемонстрували, що український політикум на виборах вирішував власні тактичні питання, використовуючи для цього навіть таке життєво важливе питання для існування держави, як політика державної безпеки та військового будівництва. Крім того, спроби встановлення авторитарної держави на чолі з В. Януковичем, наявність у парламенті яскраво вираженої пропрезидентської більшості і водночас відсутність реального змісту щодо розбудови українського війська та компонентів національної безпеки в програмах інших політичних сил фактично нівелювали значення Верховної Ради в ухваленні необхідних законодавчих ініціатив для забезпечення належного функціонування системи національної безпеки держави. У кінцевому результаті це стало однією з причин фактичної відсутності належної відповіді на початок російської агресії проти України.

У розділі 7. «Збройні Сили України в умовах російсько-української війни (2014 – 2019 рр.)» розглянуто позицію українських політичних партій щодо реформування ЗС України в умовах російської військової агресії проти України.

У підрозділі 7.1. «Зміцнення боєздатності Збройних Сил України: теорія, практика» зазначено, що десятиліття відвертого ігнорування проблем армії, недостатнє фінансування військового будівництва, непродуманість реформ у сфері розвитку Збройних Сил України стали причиною того, що станом на 2013 – 2014 рр. в Україні фактично не залишилось військових формувань ЗС України, здатних виконувати на належному рівні поставлені завдання.

Революційні події в Україні восени 2014 р. призупинили процес деградації суверенної України у версії 1991 р., що досі існувала у формі її пострадянського проекту. Вони стали відповіддю на той перелом і прискорення бажаного для Кремля процесу «поглинання» України. Десятиліття відвертого ігнорування проблем армії, недостатнє фінансування військового будівництва, непродуманість реформ у сфері розвитку ЗС України стали причиною того, що станом на 2013 – 2014 рр. в Україні фактично не залишилось військових формувань, здатних виконувати на належному рівні поставлені завдання, що стало особливо помітним після початку АТО.

Під впливом російської агресії, починаючи з 2014 р., у Збройних Силах відбулися значні структурні перетворення, уточнено розподіл оперативних, адміністративних функцій та функцій всебічного забезпечення військ (сил) між органами військового управління всіх ланок. Система управління Збройними Силами включала: стратегічний рівень: Міністерство оборони, Генеральний штаб Збройних Сил, Тил, озброєння, Головне управління оперативного забезпечення, Головний командний центр;

оперативно-стратегічний рівень – командування видів, командування Високомобільних десантних військ Збройних Сил; оперативний рівень: управління оперативних командувань «Північ», «Південь», 8-го армійського корпусу, управління повітряних командувань Повітряних Сил; тактичний рівень – управління бригад, полків, баз, складів, арсеналів та інших військових частин, рівних названям.

Упродовж 2014 – 2018 рр. сформовано 18 бойових бригад, 4 полки та 9 батальйонів, крім того, кадр управління корпусу резерву та 4 кадри управлінь бригад, які поступово укомплектовуються необхідним озброєнням і технікою, 1 бригаду, 3 полки та 14 батальйонів бойового і логістичного забезпечення, окремий вузол РЕБ, 2 картографічні частини, окремий центр радіо і радіотехнічної розвідки. Штатна чисельність Збройних Сил у 2013 – 2018 рр. збільшилася із 168 тис. осіб до 255 тис. осіб. Водночас за період з 14 квітня 2014 р. до 15 лютого 2018 р. загинуло щонайменше 2523 цивільних осіб (не враховуючи 298 цивільних осіб, які загинули внаслідок падіння літака «МН-17» 17 липня 2014 р.). Кількість цивільних осіб, які зазнали поранень у зв'язку з конфліктом, оцінювалася на рівні 7 – 9 тисяч осіб. На етапі розгортання системи матеріально-технічного забезпечення військовослужбовців АТО вирішення значної частини проблем Збройних Сил взяв на себе волонтерський рух, який став показовим виявом громадської самоорганізації та набув величезних масштабів.

За активної участі Ради волонтерів при Міністерстві оборони України, інших громадських об'єднань у 2014 – 2018 рр. прийняті законодавчі акти, які стосувалися реформування Збройних Сил України, реформи оборонно-промислового комплексу, оптимізації Національної гвардії України, оптимізації Служби безпеки України, статусу тимчасово окупованих і тимчасово непідконтрольних територій тощо, започатковані реформи, які кардинально змінили ситуацію щодо забезпечення житлом військовослужбовців і членів їх сімей, управління військовим нерухомим майном, продовольчого забезпечення і харчування, речового забезпечення та військової медицини. До підготовки проектів документів оборонного планування активно залучалися представники спільної робочої групи Україна – НАТО з питань військової реформи, іноземні радники Міністерства оборони та Генерального штабу, вітчизняні експерти та представники волонтерських організацій.

Значну допомогу ЗС України надавала міжнародна спільнота. Пріоритетними напрямами міжнародного співробітництва для Української держави в умовах розгортання АТО у 2014 – 2018 рр. у воєнній сфері були: підтримання воєнополітичного діалогу з НАТО; опрацювання концептуальних документів стратегічного та оборонного планування; досягнення максимального рівня сумісності Збройних Сил України з відповідними силами держав – членів НАТО; військово-технічне співробітництво з Північноатлантичним альянсом. Після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» (2017 р.), яким внесено зміни до законів України «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», визначено стратегічний курс держави на набуття членства в Організації Північноатлантичного Договору (НАТО).

У підрозділі 7.2. «Відновлення територіальної цілісності України: бачення політичних партій» розглянуто діяльність парламенту VIII скликання в умовах російської воєнної агресії та задекларованого курсу на посилення обороноздатності держави.

Станом на 2014 р. у суспільному дискурсі помітне істотне зміщення громадської думки у бік підтримки європейської інтеграції, безпрецедентне розчарування в можливості розбудовувати спільні інтеграційні проекти на просторі СНД з відповідним домінуванням у них Росії. Зважаючи на особливості суспільно-політичної ситуації в державі та розгортання активних військових дій на Сході України, змістовним стрижнем дострокової виборчої кампанії до Верховної Ради України (2014 р.) стали теми: відновлення миру та захист країни; утримання економічної ситуації та боротьба з економічною кризою; здійснення реформ і реалізація європейського вибору. Також основними трендами у формуванні списків виборчих партій стало залучення «нових облич» учасників АТО, громадських активістів, волонтерів, журналістів. Проєвропейські партії значну увагу акцентували на необхідності забезпечення перемоги в конфлікті, підтримки армії та інших військових формувань, учасників АТО, скасування позаблокового статусу та вступу до НАТО.

Після перемоги проєвропейських політичних сил на виборах до Верховної Ради України (2014 р.) сформовано Коаліцію, на яку лягла відповідальність за розбудову ЗС України. Перший пункт Коаліційної угоди, підписаної 21 листопада 2014 р., – «Реформа системи національної безпеки та оборони», в якій ставиться мета набуття членства в НАТО. Російська агресія проти України у 2014 р., анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу підірвали ідею побудови системи загальноєвропейської безпеки. Тому, починаючи з кінця 2014 р., Україна відмовилася від статусу позаблоковості і поставила амбітне завдання: до 2020 року вступити до НАТО.

Головні особливості, що вирізняли програми опозиційних до влади партій, стосувалися підходів до врегулювання воєнного конфлікту на Сході України (вимога реалізації «мирного шляху», роззброєння добровольчих батальйонів як «незаконних збройних формувань»), заперечення люстрації, збереження позаблокового статусу. Окремі з цих партій суто декларативно згадували про необхідність здійснення реформ в армії, хоча саме своєю діяльністю вони найбільше долучилися до зниження обороноздатності України. У відповідь представники проєвропейських політичних сил пропонували посилити увагу до необхідності оновлення органів сектору безпеки і оборони, які відповідали б умовам і викликам XXI ст.

Висновки містять підсумки та результати проведеного дослідження.

1. Полеміка щодо процесу становлення, розбудови та реформування ЗС України з різною інтенсивністю тривала впродовж 1991 – 2018 рр. У ній брали активну участь науковці, військові та цивільні експерти, представники політичних і громадських організацій. Якщо у першій половині 1990-х років така риторика була забарвлена настроєм пострадянської пацифістської ейфорії, то вже згодом, після перших глобальних та регіональних викликів у безпековій сфері перед Україною, українські

політичні партії та рухи заговорили про зміцнення військової безпеки держави та ролі ЗС України у процесі державотворення. Водночас формування єдиної візії щодо розбудови та реформування ЗС України та перспектив їхнього розвитку не існувало.

2. У руслі державотворчих процесів на зламі 1990-х років у середовищі «неформальних» громадсько-політичних організацій, утворених національно-патріотичною частиною українського суспільства, був закладений «фундамент» концепту української армії. Пройшовши процес трансформації та політизації, він перейшов із теоретично-концептуальної площини у практичну, отримавши своє втілення в низці законодавчих ініціатив та рішень, що дисонували із радянським законодавством у військовій сфері, з боку органів державної влади західних областей Української РСР.

3. Після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 р. перед керівництвом молодого держави постало питання реального захисту державного суверенітету і територіальної цілісності. Відтак, розпочалося повноцінне будівництво української армії. Оскільки власного досвіду у військовому будівництві українські політичні сили не мали, в перші роки після відновлення державної незалежності проблеми створення та розбудови українського війська, а також системи національної безпеки в цілому вирішувалися політиками інтуїтивно, паралельно із будівництвом інших державних інститутів. Було вирішено, що будівництво ЗС України мало здійснюватися за принципом «розумної достатності» як за чисельністю та структурою, так і за озброєнням.

4. Українській політичній еліті вдалося досягнути консенсусу в питанні військового будівництва: на основі успадкованого від СРСР потужного військового утворення розпочали здійснювати будівництво Збройних Сил України. Практично розпочалося планове скорочення і реформування Збройних Сил. Легітимізація та інституціоналізація такого надзвичайно важливого державного органу, як армія, відбулася досить швидко і без особливих ексцесів. Разом з тим був встановлений мінімальний контроль з боку законодавчої та виконавчої влади над військовою сферою.

5. У другій половині 1990-х років проблеми воєнної політики України та розбудови її Збройних Сил хоч і не були серед першочергових пріоритетів українських політичних партій та рухів, але вони, водночас, не були і поза їх увагою. Необхідність перебудови армії впливала, насамперед, із першорядної ролі обороноздатності країни, у забезпеченні та зміцненні її суверенітету, місця ЗС України у системі силових структур та державних інституцій. Український політикум розглядав питання військового будівництва в країні крізь призму суспільно-політичних реалій, вказуючи при цьому, що країні потрібна високопрофесійна армія, утворена з військовослужбовців-контрактників.

6. В умовах недофінансування військового сектору, геополітичних викликів, а також внутрішньополітичного протистояння всередині країни реалізувати запропоновані програми реформування та розвитку ЗС України не вдалося. Крім того, для

військового сектору залишалась притаманною відсутність фахового обґрунтування витрат на оборону, яке б враховувало реальні економічні можливості держави та геополітичні реалії. Це призвело до зниження рівня технічного та матеріального забезпечення з'єднань і частин. Неухильно падав рівень боєготовності військ, стан мобілізаційних резервів, технічного та матеріального забезпечення з'єднань і частин, ступінь укомплектування їх особовим складом.

7. Зважаючи на суспільно-політичні та соціально-економічні чинники упродовж 1994 – 2005 рр., реалізувати задекларовані наміри реформування ЗС України та військової сфери в Україні не вдалося: важка економічна криза в державі (1993 – 1998 рр.), політична криза початку 2000-х років відкинула на невизначений термін у майбутнє можливість переведення армії на професійну основу. Не вдалося також здійснити якісне забезпечення та розвиток ЗС України, оскільки в умовах фактичного зменшення чисельності армії втричі таке реформування не супроводжувалося глибоким науковим аналізом, а диктувалося радше економічним становищем: не відбувалось покращення забезпечення війська, а, навпаки, зменшувалась його боєздатність і боєготовність.

8. Український політикум отримав потужний імпульс у напрямку активізації зусиль в розробці та прийнятті рішень, що стосувалися євроінтеграції держави, після Помаранчевої революції та перемоги В. Ющенка на президентських виборах. В умовах своєрідного переорієнтування українського політичного істеблїшменту на західні військово-політичні блоки особливої ваги набули питання національної безпеки та належного функціонування ЗС України. Намагаючись запозичити іноземний досвід військового будівництва, пріоритетним було названо створення невеликої за чисельністю сучасної армії, укомплектованої професіоналами, всебічно забезпеченої, оснащеної новітніми зразками озброєнь і військової техніки.

9. Політична криза під час «коаліціади-2006» закінчилась розколом «помаранчевої коаліції» (БЮТ, «Наша Україна», СПУ) та сприяла утворенню «антикризової коаліції» в складі Партії регіонів, СПУ, КПУ та призначення В. Януковича на посаду Прем'єр-міністра України. Політична криза, спричинена розвалом «помаранчевої коаліції», викликала ситуацію, коли у державі з проєвропейським президентом ухвалення законодавчих ініціатив, а також виконавча гілка влади перебували під фактичним контролем проросійських політичних сил. Внутрішньополітична криза в Україні не дала можливості політичним партіям продемонструвати на практиці виконання своїх передвиборних програм у сфері забезпечення національної безпеки та реформування ЗС України. Водночас зміна балансу сил в парламенті засвідчила, що Україна знову перебуває на перехресті геополітичного вибору з переважаючим проросійським креном.

10. Після невеликого періоду геополітичного лавірування Україна поступово переорієнтувалася з євроатлантичного курсу на політику державного нейтралітету, яку активно підтримувала Російська Федерація. Обсяг фінансування Збройних Сил не відповідав не тільки нормативній, а й мінімальній потребі, та не враховував існуючого рівня інфляції. На практиці це означало подальшу політичну та

економічну залежність офіційного Києва від Москви. Водночас голоси низки політичних сил, які попереджали про небезпеку такого політичного розвороту, – БЮТу та НУ–НС залишалися не почутими. Зрештою, використання проросійської та антинатовської риторики допомогло лідеру Партії регіонів В. Януковичу здобути перемогу на виборах президента у 2010 р., що лише посилює російськоцентричність української зовнішньої політики у безпековій сфері.

11. У 2010 – 2013 рр. у сфері військового будівництва та розвитку Збройних Сил України відбувалися активні зміни, які були спрямовані на послаблення обороноздатності держави. Процес реформування ЗС України після перемоги на виборах Президента України (2010 р.) В. Януковича та призначення Прем'єр-міністром України М. Азарова (2010 р.) по суті полягав у розвалі боєздатних військових частин. У цей час особливої ваги набуває чисельність особового складу ЗС України. Заходи з удосконалення системи військової освіти, запровадження багаторівневої системи підготовки сержантського складу, активізації процесу та форм залучення громадян на військову службу дозволили утримати чисельність військовослужбовців за контрактом на рівні попередніх років, хоча давались взнаки і десятиліття існування невіршених проблем в армії, спричинених недостатнім фінансуванням військової сфери.

12. Перемога Революції Гідності та зміна влади в Україні підвищили рівень суспільного запиту на швидкі позитивні зміни в країні та усіх сферах суспільно-політичного життя. Однак у військовій сфері каталізатором проведення швидких та ефективних реформ стала розв'язана Росією воєнна агресія, що поставила під загрозу подальше існування України як суверенної держави. Враховуючи чинник російської воєнної загрози, проблеми розбудови ЗС України та зміцнення обороноздатності України стали фактично ключовими у передвиборній риториці політичних партій та рухів на позачергових виборах до парламенту 2014 р. Головними темами для проєвропейських політичних сил стали: захист країни та відновлення миру, акцентування уваги на забезпеченні перемоги в конфлікті, підтримці армії та інших військових формувань, учасників АТО, скасування позаблокового статусу та вступі до НАТО. Водночас політичні сили з проросійського сегмента українського політикуму поряд із суто декларативними заявами про доцільність посилення обороноздатності держави пропонували шляхом переговорів врегулювати ситуацію, спровоковану РФ у низці регіонів, вказуючи на виключно «внутрішній» характер військових подій на території України. Головними елементами їхньої партійної пропаганди стали вимоги реалізації «мирного шляху», роззброєння добровольчих батальйонів як «незаконних збройних формувань» поряд із збереженням позаблокового статусу. Події 2014 р. та цілковита неготовність держави до військової агресії обумовили гостру необхідність проведення докорінних змін у підходах до формування засад державної політики у сфері військового будівництва та розвитку ЗС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Ткачук А. П. Збройні Сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій у 1991 – 2014 роках: монографія. Львів: НАСВ, 2019. 294 с.

Рецензія:

1. Райківський І. Збройні Сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій у 1991 – 2014 роках (Львів: НАСВ, 2019). *Новітня доба*. 2019. Вип. 7. С. 187–189.

Розділи в колективних монографіях:

1. Ткачук А. Співпраця України з НАТО як елемент євроатлантичної інтеграції України. «Ідея Європи» в суспільному дискурсі сучасної України. Львів, 2019. С. 205–221.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Ткачук А. Національні збройні сили у політичній діяльності Народного Руху України у 1989–1991 рр. *East european scientific journal*. 2018. № 11 (39). С. 25–29.

2. Ткачук А. Перспектива відносин України з НАТО крізь призму виборів президента 2004 р. *Sciences of Europe*. 2018. № 34. С. 3–7.

3. Ткачук А. Політика безпеки в Коаліційній угоді депутатських фракцій у Верховній Раді України V скликання. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2018. № 31. С. 127–136.

4. Ткачук А. Питання національної безпеки у програмних документах політичних партій на виборах 2014 р. в умовах російської агресії. *Схід*. 2018. № 6 (158). С. 28–33.

5. Ткачук А. Роль політичних партій у формуванні політики національної безпеки України: до постановки проблеми. *East european scientific journal*. 2019. № 2 (42). С. 4–7.

6. Ткачук А. Зовнішні пріоритети українських партій на виборах 2002 р.: військовий аспект. *Sciences of Europe*. 2019. № 36. С. 42–48.

7. Ткачук А. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в умовах російської агресії. *Sciences of Europe*. 2019. № 46. С. 37–40.

8. Ткачук А. Безпекові чинники зовнішньої політики України в умовах російської військової агресії. *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 69–80.

9. Ткачук А. Безпековий вимір українсько-російських відносин навколо Криму в політичній діяльності Народного Руху України у 1991–2016 рр. *Грані*. 2019. № 2. С. 59–68.

10. Ткачук А. Політика національної безпеки у програмах політичних партій-учасниць парламентських виборів 2012 р. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 141. С. 81–84.

11. Ткачук А. Участь Збройних Сил України у системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2019. № 32. С. 247–256.

12. Ткачук А. Відмова від ядерної зброї в політичному дискурсі українських партій першої половини 1990-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 5 (144). Ч. 1. С. 133–137.

13. Ткачук А. ЗСУ як складова Сектору безпеки і оборони України в умовах військового конфлікту на Донбасі. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. № 14. С. 25–35.

14. Ткачук А. Будівництво Збройних сил України у контексті становлення системи колективної безпеки в Європі. *Sciences of Europe*. 2020. № 47. С. 42–46.

15. Ткачук А. Безпека та оборона України в умовах сучасних загроз: до проблеми організаційно-правового забезпечення. *East European Scientific Journal*. 2020. № 1. С. 21–26.

16. Ткачук А. Ідея створення національних збройних сил у суспільно-політичному дискурсі УРСР на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. *Грані*. 2020. № 1-2. С. 25.

17. Ткачук А. Співробітництво ЗСУ та НАТО в умовах становлення євроатлантичної інтеграції України у 2000-х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2020. № 153. С. 25–35.

18. Ткачук А. Миротворча діяльність Збройних Сил України на Балканах у 1990-х рр. *Sciences of Europe*. 2020. № 48. С. 42–46.

19. Ткачук А. Збройні Сили України у діяльності політичних партій незалежної України: до історіографії проблеми МГУ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Історія. Філософія. Політологія»*. – 2020. № 19. С. 25–35.

20. Ткачук А. Армія та безпека у візії політичних партій у програмах політичних партій на виборах 1998 р. *East European Scientific Journal*. 2020. № 2. С. 21–26.

21. Ткачук А. Перспективи участі України у міжнародних силових блоках на зламі ХХ – ХХІ століть. *International Science Project*. 2020. № 2. С. 11–16.

Статті, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Ткачук А. Збройні сили як елемент державності у діяльності українських політичних партій. *Новітня доба*. 2015–2016. № 3-4. – С. 104–111.

2. Ткачук А. «Кримський чинник» українсько-російських відносин у візії Народного Руху України. *Новітня доба*. 2017. № 5. С. 115–122.

3. Ткачук А. Проблеми військового будівництва в Україні на початку 2000-х рр. *Новітня доба*. 2019. № 6. С. 104–111.

4. Ткачук А. Співробітництво України та НАТО в умовах військового конфлікту на Донбасі. *Евразійський научний журнал*. 2020. № 1. С. 16–20.

5. Ткачук А. Міжнародне військове співробітництво України: проблеми та перспективи. *Austria-science*. 2020. № 2. С. 6–9.

6. Ткачук А. ЗСУ в системі національної безпеки і оборони на початку незалежності України. *Научные труды SWorld*. 2020. № 49. С. 12–18.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ткачук А. Визнання Голодомору 1932–1933 рр. актом геноциду в діяльності політичних партій незалежної України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Великий терор і масові репресії в Україні (1920 – 1950 рр.)». Львів, 2018. С. 84-85.
2. Ткачук А. Армія та безпека у візії політичних партій на парламентських виборах 2014 р. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність». Дніпро, 2019. С. 127–129.
3. Ткачук А. Роль політичних партій у формуванні політики національної безпеки України. Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття». Львів, 2019. С. 158–160.
4. Ткачук А. Концептуальні аспекти дослідження ролі ЗСУ в діяльності українських політичних сил. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Сучасна війна: гуманітарний аспект». Харків, 2019. С. 87–90.
5. Ткачук А. П. Інформаційна складова «гібридної війни»: регіональний аспект. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність». Луцьк, 2019. С. 32–36.
6. Ткачук А. П. Вплив «гібридної війни» на релігійно-культурні процеси в Україні (2014–2018). Матеріали Міжнародної наукової конференції «Релігійно-культурні процеси в країнах Центрально-Східної Європи: випробовування війною». Львів, 2019. С. 77–79.

АНОТАЦІЯ

Ткачук А.П. Збройні Сили як фактор національної безпеки України у діяльності політичних партій (1991 – 2018 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2020.

У дисертації показано основні візії політичних партій та рухів України на процес формування, будівництва та реформування Збройних Сил України як чинника національної безпеки та оборони. Отримала подальший розвиток історіографія цієї проблеми. Проведено комплексний аналіз сутності, змісту та ефективності механізмів формування ЗС України як складного соціально-політичного утворення, показано його залежність від державотворчих процесів. З'ясовано загальні закономірності, тенденції та особливості процесу формування військової могутності України впродовж 1991 – 2018 рр. у візії вітчизняної політичної еліти. Окреслено специфіку діяльності українського політичного істеблїшменту у напрямі вирішення проблем розвитку Збройних Сил України у загальному механізмі забезпечення обороноздатності держави. Визначено вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів суспільно-політичного розвитку України на розбудову її Воєнної організації. Простежено тенденції, які існували в українському суспільстві щодо будівництва Збройних Сил

України поряд з іншими соціально-політичними інституціями. На конкретних прикладах продемонстровано негативний та позитивний вплив політичних партій і рухів на розвиток та трансформацію українського війська. Надана оцінка ефективності парламентських політичних партій у розробці та ухваленні законодавчих ініціатив, що стосувалися розбудови Збройних Сил у системі національної безпеки України. Здійснено аналіз правових засад функціонування та реформування ЗС України, зокрема рівня державного фінансування, скорочення особового складу та переведення армії на контрактну основу.

Ключові слова: Україна, безпека, НАТО, армія, Верховна Рада України, національна безпека.

SUMMARY

Tkachuk A.P. The Armed Forces as a Factor of Ukraine's National Security in Political Party Activities (1991 – 2018). – Manuscript.

Thesis for a Doctor of History degree in specialty 20.02.22 – Military History. I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 2020.

The thesis shows the main thoughts of political parties and movements of Ukraine on the process of formation, development, and reforming of the Armed Forces of Ukraine as a factor of national security and defense. The historiography of this problem was further developed. A complete analysis of the essence, content, and efficiency of formation mechanisms of the Armed Forces as a complex socio-political entity, shows its dependence on state-building processes. The common patterns, trends, and features of the formation of the military power of Ukraine during 1991-2018 in the vision of the national political elite are clarified. Outlined the specifics of the Ukrainian political establishment activities towards solving the problems of the development of the Armed Forces of Ukraine in general mechanism to ensure the defense capability of the state. The influence of objective and subjective factors of the social and political development of Ukraine on the development of its military organization is identified.

It traces the trends that existed in the Ukrainian society on the development of the Armed Forces of Ukraine, along with other social and political institutions. In specific examples demonstrates the negative and positive impact of political parties and movements on the development and transformation of the Ukrainian army. Effectiveness evaluation of parliamentary political parties in the development and adoption of legislative initiatives related to the development of the Armed Forces in the national security system of Ukraine is given. An analysis of the legal principles of the functioning and reforming of the Armed Forces, particularly the level of public funding, personnel cuts, and the transfer of the army to contract, was conducted.

The thesis investigates this issue by comparing the activities of political parties of the different ideological spectrum in the way of strengthening the military power of the state.

It is displaying internal party debate and ideological contradictions existing between the parliamentary political parties on the reform and development of the Armed Forces, as well as Ukraine's participation in international military-political blocs. The relationship between the Armed Forces development and the formation of Ukraine as an independent state in the international arena is traced. The relationship between the influence of political parties on the development of the military organization of the state and the ideological beliefs of individual political forces, as well as the geopolitical challenges that followed Ukrainian independence, are investigated. The political and ideological aspects of the structural construction of the Armed Forces and the place of political parties in these processes are outlined. The political factors that caused the decrease in the level of military security of Ukraine and the level of combat capability of the Ukrainian army have been identified. The necessity of further studies on the influence of Ukraine's political elite on the development of the Armed Forces and the national security and defense sector has been argued. The issues of connection between military development and domestic politics received a new level of growth. The statement about the decisive influence of Ukrainian political parties and movements in the formation and development of the Armed Forces of Ukraine has got theoretical evidences.

Keywords: Ukraine, security, NATO, army, Verkhovna Rada of Ukraine, national security.

Підписано до друку 09.06.2020 р.
Формат 60х90 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 2,5
Обл.-вид. арк. 2,16
Тираж 100 прим.
Замовлення № 12

79040, м. Львів,
вул. Городоцька, 222